

Victor Hugo

1793

Uit het Frans vertaald door Tatjana Daan

PAPIEREN TIJGER

Deze uitgave kwam tot stand met steun van het Nederlands Letterenfonds

De voetnoten zijn van de auteur, de eindnoten van de vertaler.

De vertaler maakte gebruik van de volgende edities van *Quatrevingt-treize* (voor het eerst verschenen in 1874):

Collection Folio classique, Éditions Gallimard, 1979

Oeuvres complètes, Roman III, Éditions Robert Laffont, 1985.

Collection Le Livre de Poche, Librairie générale française, 2011

Vormgeving omslag: Koen Holleboom

Boekverzorging: Zefier Tekstverwerking

Drukwerk: CPI Koninklijke Wöhrmann

© 2015 Nederlandse uitgave: Stichting Uitgeverij Papieren Tijger

© 2015 Nederlandse vertaling: Tatjana Daan

ISBN 978 90 6728 308 3

NUR 302

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleuvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopie of andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.papierentijger.org

info@papierentijger.org

Inhoud

Eerste deel	Op zee	9
<i>Eerste boek</i>	<i>Het bos van La Saudraie</i>	<i>11</i>
<i>Tweede boek</i>	<i>De korvet The Claymore</i>	<i>23</i>
I	Engeland en Frankrijk verenigd	23
II	Nacht over schip en passagier	26
III	Adellijken en niet-adellijken verenigd	28
IV	<i>Tormentum belli</i>	34
V	<i>Vis et vir</i>	37
VI	De twee schalen van de balans	42
VII	Wie uitvaart, speelt in de loterij	44
VIII	9 tegen 380	47
XI	Iemand ontsnapt	52
X	Ontsnapt hij?	54
<i>Derde boek</i>	<i>Halmalo</i>	<i>57</i>
I	Het woord is het Woord	57
II	Het geheugen van een boer doet niet onder voor de kennis van een veldheer	62
<i>Vierde boek</i>	<i>Tellmarch</i>	<i>73</i>
I	De duintop	73
II	<i>Aures habet, et non audiet</i>	76
III	Het nut van grote letters	78
IV	De Caimand	80
V	Ondertekend: Gauvain	86
VI	De plotselinge ommekeren van de burgeroorlog	89
VII	Geen genade (parool van de Commune van Parijs), geen kwartier (parool van de prinsen)	94
Tweede deel	In Parijs	99
<i>Eerste boek</i>	<i>Cimourdin</i>	<i>101</i>
I	De straten van Parijs in die jaren	101
II	Cimourdin	108
III	Achilleshiel	114

<i>Tweede boek</i>	<i>De kroeg in de rue du Paon</i>	117
I	Minos, Rhadamanthys en Aeacus	117
II	<i>Magna testantur voce per umbras</i>	119
III	Diepe huivering	133

<i>Derde boek</i>	<i>De Nationale Conventie</i>	143
I	De Nationale Conventie	143
II	Marat achter de schermen	166

Derde deel	In de Vendée	173
-------------------	---------------------	------------

<i>Eerste boek</i>	<i>De Vendée</i>	175
I	De bossen	175
II	De mensen	177
III	Samenspanning van mensen en bossen	179
IV	Hun onderaardse bestaan	181
V	Hun leven in de oorlog	183
VI	De geest van het gebied vaart in de mens	187
VII	De Vendée heeft een eind gemaakt aan Bretagne	190

<i>Tweede boek</i>	<i>De drie kinderen</i>	193
I	<i>Plus quam civilia bella</i>	193
II	Dol	200
III	Kleine legers en grote slagen	206
IV	Dat is de tweede keer	213
V	De druppel koud water	215
VI	Een bloedend hart in een genezen borst	217
VII	De twee polen van de waarheid	223
VIII	Dolorosa	229
IX	Een provinciale Bastille	231
I	De Tourgue	231
II	De bres	232
III	De vergeetput	232
IV	Het brugkasteeltje	234
V	De ijzeren deur	236
VI	De bibliotheek	238
VII	De zolder	238
X	De gijzelaars	239

XI	Gruwelijk als de klassieken	244
XII	Eerste aanzet tot de redding	247
XIII	Wat de markies doet	250
XIV	Wat de Imânus doet	252
<i>Derde boek Bartholomeÿsslachting</i>		255
<i>Vierde boek De moeder</i>		271
I	De dood komt voorbij	271
II	De dood spreekt	274
III	Boerengeroezemoes	277
IV	De vergissing	281
V	<i>Vox in deserto</i>	283
VI	De situatie	285
VII	Vooraf	287
VIII	Het woord en het gebrul	291
IX	Titanen tegen reuzen	294
X	Radoub	298
XI	De wanhopigen	304
XII	Redder	307
XIII	Beul	310
XIV	Ook de Imânus ontsnapt	312
XV	Steek een horloge en een sleutel niet in dezelfde vestzak	314
<i>Vijfde boek In daemone deus</i>		319
I	Gevonden, maar verloren	319
II	Van de stenen deur naar de ijzeren deur	326
III	Waar in we de kinderen wakker zien worden die we eerder zagen inslapen	328
<i>Zesde boek De strijd vindt plaats na de overwinning</i>		333
I	Lantenac gevangen	333
II	Gauvain in gedachten verdiept	335
III	De cape van de commandant	347
<i>Zevende boek Feodaliteit en revolutie</i>		351
I	De voorouder	351

II	De krijgsraad	358
III	Het stemmen	361
IV	Na Cimourdain de rechter, Cimourdain de heerser	365
V	De kerker	367
VI	Toch komt de zon op	375
Noten		382
Chronologisch overzicht van de Franse Revolutie		420

Eerste deel

Op zee

veldartillerie en een bataljon van kanonniers te laten vertrekken. Die snel gevormde bataljons waren zo goed opgebouwd dat ze tegenwoordig als voorbeeld dienen; linietroepen worden op dezelfde manier samengesteld. De vroegere verhouding tussen het aantal soldaten en het aantal onderofficieren is erdoor veranderd.

Op 28 april had de Commune van Parijs de vrijwilligers van Santander de volgende instructie gegeven: 'Geen genade, geen kwartier.' Eind mei waren van de twaalfduizend man die uit Parijs waren afgemarcheerd achtduizend dood.

Het bataljon dat het bos van La Saudraie introk, was op zijn hoede. De mannen haastten zich niet. Ze keken tegelijk links, rechts, voor en achter zich. Kléber⁴ zei: 'Soldaten hebben ogen in hun rug.' Ze liepen al een tijd. Hoe laat zou het zijn? Welk moment van de dag was het? Dat viel moeilijk te zeggen, want in zulk wild struikgewas lijkt het altijd te schemeren, en het bos van La Saudraie is een bos waarin het nooit licht wordt.

Het was een tragische plek. Onder dit geboomte was in de maand november 1792 de burgeroorlog met al zijn gruweldaden begonnen. De kreupele wreedaard Mousqueton was uit dit noodlottige dichte gebladerte tevoorschijn gekomen. De hoeveelheid moorden die hier waren begaan deden de haren te berge rijzen. Geen verschrikkelijker oord denkbaar. Voorzichtig bewogen de soldaten zich in het bos voort. Overal stond het vol bloemen. Ze waren omgeven door een vibrerende muur van takken vol bekoorlijk fris gebladerte. Zonnestralen drongen her en der door in die groene duisternis. Op de grond weefden en omboordden gladiolen, gele lissen, wilde narcissen, Franse aardkastanjes – die kleine bloemen die mooi weer aankondigen – en bonte krokussen een dicht tapijt van vegetatie waarin het wemelde van allerlei soorten mos, van die in de vorm van een rups tot die in de vorm van een ster. In stilte rukten de soldaten stapje voor stapje op, terwijl ze zich behoedzaam een weg baanden door de struiken. Boven de bajonetten tsjilpten de vogels.

La Saudraie was een van die wouden waar voorheen, in vreedzame tijden, de Houiche-ba plaatsvond, de nachtelijke vogeljacht; nu werd er gejaagd op mensen.

In het kreupelbos zag je niets dan berken, beuken en eiken. De grond was vlak. Het mos en het dikke gras dempten het geluid van de zich voortbewegende mannen. Nergens een pad, of het moest een pad

zijn dat je meteen weer zou kwijtraken. Hulst, wilde sleedoorn, varens, hagen van kruipend stalkruid, hoge braamstruiken; onmogelijk om een mens op tien passen afstand te ontwaren.

Nu en dan vloog een reiger of een waterhoen tussen de boomtakken, wat erop duidde dat vlakbij moerassen waren.

Ze liepen. Op goed geluk, onzeker en bang om te vinden wat ze zochten.

Van tijd tot tijd stuitten ze op sporen van kampplaatsen – geblakerde plekken, vertrapt gras, kruislings neergelegde stokken, bebloede takken. Daar was eten gemaakt, de mis gelezen, een gewonde verpleegd. Maar zij die er de nacht hadden doorgebracht waren verdwenen. Waar waren ze nu? Misschien al heel ver. Misschien vlakbij, verborgen, met de donderbus in de aanslag. Het bos leek verlaten. Wat de waakzaamheid van het bataljon verhoogde. Verlatenheid wekt argwaan. Er was niemand te zien, reden te meer om iemand te vrezen. Ze hadden te maken met een berucht woud.

Een hinderlaag was waarschijnlijk.

Dertig grenadiers, als verkenner vooruitgezonden onder het bevel van een sergeant, liepen op vrij grote afstand voor het gros van de troep uit. De marketentster van het bataljon vergezelde hen. Marketentsters sluiten zich graag bij de voorhoedes aan. Ze lopen gevaar, maar ze krijgen iets te zien. Nieuwsgierigheid is een van de vormen van vrouwelijke moed.

Opeens ging door de soldaten van die kleine voorhoede de voorjagers bekende schok, die aangeeft dat ze een schuilplaats van wild naderen. Ze hadden ergens in de bosjes een geluid gehoord dat op ademen leek, en ze meenden dat ze tussen de bladeren iets hadden zien bewegen. De soldaten gaven elkaar een teken.

Voor het spieden en speuren waarmee de verkenner belast waren, is de tussenkomst van officieren niet noodzakelijk; wat gebeuren moet, gebeurt vanzelf.

Binnen een minuut werd de plek waar zich iets had bewogen omsingeld; de erop gerichte geweren vormden een cirkel. Van alle kanten tegelijk werd aangelegd op het duistere hart van het stuikgewas, en de soldaten, de vinger aan de trekker, de blik op de verdachte lokatie gericht, wachtten alleen nog op het bevel van de sergeant om te schieten.

Maar de marketentster had het erop gewaagd tussen de struiken

door te kijken, en op het moment dat de sergeant 'Vuur!' wilde gaan roepen, riep zij: 'Stop!'

Ze draaide zich om naar de soldaten: 'Niet schieten, kameraden!'

En ze haastte zich de bosjes in. De soldaten volgden.

Inderdaad was daar iemand.

Waar het struikgewas het dichtst was, aan de rand van een van die ronde open plekken die koolovens in bossen maken bij het verbranden van boomwortels, in een soort holte in de takken, een door gebladerte gevormde kamer, halfopen als een alkoof, zat een vrouw op het mos, met een klein meisje aan de borst en op haar schoot de blonde hoofdjes van twee slapende jongetjes.

Ziedaar de hinderlaag.

'Wat spookt u hier uit?' riep de marketentster.

De vrouw keek op.

'U lijkt wel niet goed snik dat u hier bent!' voegde de marketentster er woedend aan toe.

En ze ging verder: 'Het had maar dit gescheeld of jullie waren er geweest!'

En terwijl ze zich tot de soldaten richtte, voegde ze eraan toe: 'Het is een vrouw.'

'Dat zien wij verdomme ook wel,' zei een grenadier.

'Het bos in gaan om je te laten afslachten, hoe kan je je zoiets achterlijks in je kop halen!' ging de marketentster voort.

De verbijsterde, van schrik verlamde vrouw keek ontsteld naar de geweren, sabels, bajonetten en woeste gezichten rondom haar, als was het een droom.

De twee jongetjes werden wakker en begonnen te huilen.

'k Heb honger,' zei de een.

'k Ben bang,' zei de ander.

Het kleine meisje bleef aan de borst drinken.

De marketentster richtte het woord tot haar.

'Gelijk heb je,' zei ze tegen het kleine meisje.

De moeder kon geen woord uitbrengen van angst.

'Wees niet bang, wij zijn het bataljon van de Bonnet-Rouge,'⁵ riep de sergeant haar toe.

De vrouw beefde van top tot teen. Ze keek naar de sergeant met zijn barse gezicht, waarvan alleen de wenkbrauwen, de snor en de fonkelende ogen te zien waren.

‘Vroeger het bataljon van het Croix-Rouge,’ vulde de marketentster aan. En de sergeant vervolgde: ‘Wie ben je, vrouw?’

De vrouw keek hem doodsbang aan. Ze was mager, jong, bleek, in lompen gehuld. Ze droeg de grote kap van de Bretonse boerinnen, en een wollen overkleed dat met een koord om haar nek was vastgeknoopt. Ze toonde haar blote borst met de achteloosheid van het moederdier. Haar voeten, zonder kousen of schoenen, bloedden.

‘Het is een bedelares,’ zei de sergeant.

En de marketentster vroeg met haar soldateske, maar vrouwelijke stem, waarin een zachte ondertoon zat: ‘Hoe heet u?’

‘Michelle Fléchar,’ stamelde de vrouw bijna onverstaanbaar.

De marketentster streeelde ondertussen met haar grove hand het hoofdje van de zuigeling.

‘Hoe oud is die kleine?’ vroeg ze.

De moeder begreep het niet. De marketentster vroeg het nog eens.

‘Ik vraag u hoe oud het kind is.’

‘Ah,’ zei de moeder, ‘anderhalf.’

‘Te oud om aan de borst te drinken,’ zei de marketentster. ‘Het zou het moeten afwennen. We zullen het soep geven.’

De moeder begon zich wat geruster te voelen. De twee wakker geworden jongetjes waren eerder nieuwsgierig dan angstig. Ze keken met bewondering naar de pluimen op de soldatenhelmen.

‘Honger hebben ze zeker,’ zei de moeder.

En ze voegde eraan toe: ‘Ik heb geen melk meer.’

‘We zullen ze wat te eten geven,’ riep de sergeant, ‘en jou ook. Maar eerst iets anders, wat zijn je politieke opvattingen?’

De vrouw keek de sergeant aan en gaf geen antwoord.

‘Hoor je wat ik je vraag?’

Ze stotterde: ‘Ik ben in het klooster geplaatst toen ik nog heel jong was, maar ik ben getrouwd, ik ben geen non. De zusters hebben me Frans leren spreken. Ze hebben het dorp in brand gestoken. We zijn zo snel gevlucht dat ik geen tijd had om schoenen aan te trekken.’

‘Ik vraag je wat je politieke opvattingen zijn.’

‘Dat weet ik niet.’

De sergeant vervolgde: ‘Want er zijn spionnes. Spionnes worden doodgeschoten. Kom, zeg op. Je bent toch geen zigeunerin? Wat is je vaderland?’

Ze bleef hem aankijken alsof ze hem niet begreep. De sergeant herhaalde: ‘Wat is je vaderland?’

‘Ik weet het niet,’ zei ze.

‘Wat! Weet je niet wat je land is?’

‘O, mijn land! Jawel.’

‘Nou dan, wat is je land?’

De vrouw antwoordde: ‘De boerenhoeve van Siscoignard, in de parochie Azé.’

Nu was het de beurt aan de sergeant om verbluft te zijn. Hij was even diep in gedachten, en vroeg toen: ‘Wat zei je?’

‘Siscoignard.’

‘Dat is geen vaderland.’

‘Dat is mijn land.’

En na een moment te hebben nagedacht voegde de vrouw eraan toe: ‘Ik begrijp het, meneer. U komt uit Frankrijk, ik kom uit Bretagne.’

‘Ja, en?’

‘Dat is niet hetzelfde land.’

‘Maar wel hetzelfde vaderland!’ riep de sergeant uit.

De vrouw antwoordde alleen: ‘Ik kom uit Siscoignard.’

‘Goed, uit Siscoignard,’ ging de sergeant verder. ‘Komt je familie daarvandaan?’

‘Ja.’

‘Wat doet je familie?’

‘Ze zijn allemaal dood. Ik heb niemand meer.’

De sergeant, die zichzelf nogal graag hoorde praten, ging door met de ondervraging.

‘Duivels nog aan toe, iedereen heeft toch ouders! Of heeft ze gehad. Wie ben je? Zeg op.’

De vrouw hoorde verbouwereerd dat ‘Of heeft ze gehad’ aan – ‘*ou on en a eu*’, een reeks korte klanken, die meer iets van een dierlijk geluid heeft dan van mensentaal.

Het leek de marketentster beter om tussenbeide te komen. Ze begon weer over het hoofdje van het zogende kind te strelen, en gaf de twee andere kinderen een tikje op de wang.

‘Hoe heet de zuigeling?’ vroeg ze. ‘Het is toch een meisje?’

De moeder antwoordde: ‘Georgette.’

‘En de oudste? Da’s een echte man, die kleine rakker.’

‘René-Jean.’

‘En zijn kleine broertje? Ook een man, met bolle wangetjes nog!’

‘Gros-Alain,’ zei de moeder.
 ‘Wat een schatjes, die kleintjes,’ zei de marketentster. ‘Het zijn al echte persoontjes om te zien.’
 Maar de sergeant gaf niet op.
 ‘Zeg op, vrouw. Heb je een huis?’
 ‘Ik had er een.’
 ‘Waar was dat?’
 ‘In Azé.’
 ‘Waarom ben je niet in je huis?’
 ‘Omdat ze het in brand hebben gestoken.’
 ‘Wie?’
 ‘Ik weet niet. In een gevecht.’
 ‘Waar kom je vandaan?’
 ‘Daarvandaan.’
 ‘Waar ga je heen?’
 ‘Ik weet het niet.’
 ‘Kom ter zake. Wie ben je?’
 ‘Ik weet niet.’
 ‘Weet je niet wie je bent?’
 ‘We zijn mensen die op de vlucht zijn.’
 ‘Van welke partij ben je?’
 ‘Ik weet niet.’
 ‘Hoor je bij de blauwen of bij de witten?’⁶ Aan welke kant sta je?’
 ‘Ik hoor bij mijn kinderen.’
 Er viel een stilte. De marketentster zei: ‘Ik heb nooit kinderen gehad. Ik had er geen tijd voor.’

‘Maar je ouders!’ begon de sergeant weer. ‘Kom, vrouw, vertel ons wie je ouders zijn. Ik heet Radoub. Ik ben sergeant. Ik woon in de rue du Cherche-Midi. Mijn vader en moeder woonden er ook. Ik kan over mijn ouders praten. Vertel ons over de jouwe. Zeg ons wie je ouders waren.’

‘De Fléchards. Meer niet.’

‘Ja, de Fléchards zijn de Fléchards, zoals de Radoubs de Radoubs zijn. Maar mensen hebben een beroep. Wat was het beroep van je ouders? Wat deden ze? Wat doen ze nu? Wat fléchaarden ze, die Fléchards van je?’

‘Het waren landarbeiders. Mijn vader was invalide en kon niet werken omdat hij stokslagen had gekregen die de seigneur, de zijne, de

onze, hem had laten geven, wat uit goedheid was, want mijn vader had een konijn gestolen, iets waar de doodstraf op stond; maar de seigneur vergaf hem en beval hem alleen honderd stokslagen te geven, en mijn vader raakte kreupel.'

'En verder?'

'Mijn grootvader was een hugenoot. Meneer de pastoor heeft hem tot dwangarbeid laten veroordelen. Ik was toen nog heel klein.'

'En verder?'

'De vader van mijn man smokkelde zout.⁷ De koning heeft hem laten ophangen.'

'En je man, wat doet die?'

'De laatste tijd vocht hij.'

'Voor wie?'

'Voor de koning.'

'En verder?'

'Voor zijn seigneur natuurlijk.'

'En verder?'

'Ja, voor meneer de pastoor natuurlijk.'

'Da's godverdomme toch niet te geloven!' riep een grenadier.

Een schok van ontzetting ging door de vrouw heen.

'Och ja, mevrouw, wij komen uit Parijs, begrijpt u wel,' zei de marketentster verontschuldigend.

De vrouw vouwde haar handen en riep: 'Lieve Jezus, genadige Heer!'

'Geen bijgelovigheden graag,' zei de sergeant.

De marketentster ging naast de vrouw zitten en trok de oudste van de kinderen tussen haar knieën, die zich dat liet welgevallen. Kinderen zijn op hun gemak, of juist schuw, zonder dat je weet waarom. Het is alsof ze reageren op een soort innerlijk signaal.

'Ocharme, u hebt het niet makkelijk hier, beste vrouw, maar u hebt mooie kindjes, da's tenminste iets. Je kan wel zien hoe oud ze zijn. De grote is vier, zijn broer drie. Asjemenou, wat een reuzenslokop is dat grietje aan de borst. Hé, klein monster! Wil je wel 's ophouden je moeder zo leeg te zuigen! U ziet dat u nergens bang voor hoeft te zijn, mevrouw. Waarom sluit u zich niet bij het bataljon aan? U zou hetzelfde kunnen doen als ik. Ze noemen me de Huzare; da's mijn bijnaam. Maar ik heb liever dat ze me de Huzare noemen dan mejuffrouw Bicornéau, zoals mijn moeder. Ik ben de zoetelaarster, da's de-

gene die te drinken geeft wanneer ze elkaar beschieten en vermoorden, zeg maar. Een hels karwei. We hebben ongeveer dezelfde maat, u kan schoenen van me krijgen. Ik was op de rode augustus in Parijs. Ik heb Westermann te drinken gegeven.⁸ Dat heeft gewerkt. Ik heb Lodewijk XVI zien guillotineren, Lodewijk de Laatste, zoals ze hem noemen. Hij wilde niet. Ja, hoor 's, als je bedenkt dat hij op 13 januari nog kastanjes liet poffen en plezier maakte met zijn gezin! Toen ze hem met geweld op de *bascule*⁹ legden, zoals dat heet, droeg hij geen rokjas en geen schoenen meer; hij had alleen nog een hemd aan, een piqué vest, een grijze lakense kniebroek en grijze zijden kousen. Dat heb ik gezien. Het rijtuig waarin hij werd gebracht was groen geverfd. Kom, u moet met ons meekomen, het is een bataljon van brave kerels. U zult zoetelaarster nummer twee zijn. Ik zal u voordoen hoe het in z'n werk gaat. O, het is zo simpel als wat. Je hebt je kan en je bel, je gaat het tumult in, en onder het geknal van het peloton en de kanonschoten en de herrie door roep je: "Wie wil er iets drinken, jongens?" Ingewikkelder is het niet. Ik schenk iedereen in. Jazeker. De witten evengoed als de blauwen, hoewel ik een blauwe ben. In hart en nieren zelfs. Maar ik geef iedereen te drinken. Wie gewond is heeft dorst. Als iemand doodgaat, doen zijn opvattingen er niet toe. Mensen die sterven zouden elkaar de hand moeten drukken. Het is zo idioot om te vechten! Kom met ons mee. Als ik word gedood, kan u de boel van me overnemen. U ziet, al zie ik er niet naar uit, ik ben een eerlijke vrouw en een goed mens. U hebt niets te vrezen.'

'Onze buurvrouw heette Marie-Jeanne,' pruttelde de vrouw toen de marketentster ophield met praten, 'en ons dienstmeisje heette Marie-Claude.'

Sergeant Radoub wees ondertussen de grenadier terecht.

'Hou je mond. Je maakt mevrouw bang. In het bijzijn van dames wordt niet gevloekt.'

'Ja maar,' verdedigde de grenadier zich, 'het verstand van een welkenkend mens staat er toch volledig bij stil zulke achtergebleven figuren van een andere planeet te zien, van wie de vader kreupel is geslagen door de landheer, de grootvader tot dwangarbeid veroordeeld door de pastoor en de schoonvader opgehangen door de koning, en die verdomme nog aan toe voor die landheer, die pastoor en die koning vechten, en in opstand komen en zich tot moes laten slaan!'

'Stilte in de rangen!' riep de sergeant.

‘We houden onze mond wel, sergeant,’ zei de grenadier, ‘maar dat neemt niet weg dat je je ziek ergert dat zo’n mooie vrouw de kans loopt in elkaar te worden geslagen om een zwartrok te helpen waar ze niks aan heeft.’

‘Grenadier,’ zei de sergeant, ‘we zijn niet in de club van de sectie van Les Piques.¹⁰ Je redekunst is hier misplaatst.’

En hij wendde zich tot de vrouw.

‘En je man, vrouw? Wat doet die? Waar is hij gebleven?’

‘Hij is nergens gebleven, want ze hebben hem gedood.’

‘Waar?’

‘In het bos.’

‘Wanneer was dat?’

‘Drie dagen geleden.’

‘Wie heeft dat gedaan?’

‘Ik weet niet.’

‘Wat! Je weet niet wie je man heeft gedood?’

‘Nee.’

‘Was het een witte? Was het een blauwe?’

‘Het was een schot.’

‘En drie dagen geleden?’

‘Ja.’

‘Waar in de buurt?’

‘Bij Ernée. Mijn man is gesneuveld. Zo is het gegaan.’

‘En wat heb je gedaan sinds je man dood is?’

‘Ik breng mijn kinderen weg van daar.’

‘Waar breng je ze heen?’

‘Ik loop recht voor me uit.’

‘Waar slaap je?’

‘Op de grond.’

‘Wat eet je?’

‘Niets.’

De sergeant trok dat voor militairen typische mondje waarbij neus en snor elkaar raken.

‘Niets?’

‘Nou, sleebessen, bramen, als er nog over zijn van vorig jaar, zaadjes van bosbessen, scheuten van varens.’

‘Dan kun je evengoed niets zeggen, ja.’

‘k Heb honger,’ zei het oudste kind, dat het leek te begrijpen.